

Několik poznámek k Sabinovu pojetí historie v jeho historických povídkách ze čtyřicátých let /Mezi katem a Žižkou/

Vladimír Krivánek

Ve svém příspěvku se budu zabývat Sabinovým pokusem o českou historickou beletrii z počátku čtyřicátých let, který byl vlastně v širších souvislostech vývoje naší obrozenské literatury jedním z průkopnických experimentů usilujících o vytvoření historického románu po způsobu Waltera Scotta, románu, o kterém tehdejší kritika snila, který volala na svět, románu, o nějž se pokoušelo téměř současně několik obrozenských spisovatelů a který nakonec při bližším pohledu a delším časovém odstupu se nám jeví z hlediska literárního a společenského kontextu tehdejší doby jako nesplnitelný sen.

Především nebylo možné naplnit tento ideál v linii /tehdejší preromantické prózy, která svá nejhodnotnější díla založila na tradicích exklusivní prózy básnické jazykového charakteru/ viz Vodička, Počátky krásné prózy novočeské/ a stávala se tím výlučnou i společenským působením. "Vlastní vývoj preromantické prózy vzdálil ji však od vypravovatelského slohu podstatně, jak se projevilo nejzřetelněji při úsilí o český historický román ve stylu W.Scotta./1/"

Překonávání preromantických pozic se nám bude často jevit jako určitý regresivní prvek; vedle básnické prózy metaforicky bohaté stojí dobrodružné rytířské romány nebo spíše povídky, které mnohdy příliš holdují literární podprůměrnosti ve snaze po širší společenské sdělnosti.

~~Hlavní~~ problém spočívá v jasném rozporu mezi uměleckým záměrem tvůrců a reálnými možnostmi obrozenské literatury, rozporu, který pramení především ze stupně rozvoje české společnosti a její kultury. Nebylo možno vytvořit českého Waltera Scotta ne pro nedosta-

tek talentu, ale spíše pro absenci tradice společenské i literární, o kterou se Scott mohl opírat. Chyběl např. osvícenský román 18. století se svými typy i popisem prostředí, chyběl Tom Jones i hrdinové Richardsonovy Pamelý, chybělo zázemí pro důkladnější historické bádání, chyběli nakonec i čtenáři. A literatuře chyběl hrdina, který by nešustil papírem.

Pro historickou beletrii především chyběl historický hrdina a jeho místo mohl stěží nahradit nehistoricky pojímaný romantický vzpurník nebo předbřeznový vlastenec tendenčně přislazený. Ale přesto většina pokusů o vytvoření historického hrdiny byla zajímavá a pro zrod nového historismu důležitá a nutná, i když nebyl vytvořen hrdina vskutku historický, jak ho chápe např. Sučkov ve svých Historických osudech realismu. "...je především celistvý, jeho individuální mentalita, jeho charakter a vnitřní život organicky splývají a souvisejí s tím prostředím, jehož je on částí. Jedná tedy jako historický člověk, tj. jako ústřední bod, v němž se kříží a vzájemně ovlivňují různé rozporné síly společnosti, přičemž on sám je představitelem určité sociální síly. Takový princip zobrazování hrdiny znamenal vítězství realismu. /2/"

V každém díle odborném i uměleckém, pojednávajícím o historii, je možno odhalit společenskou problematiku doby, v které tato díla vznikala; odraz tehdejších problémů proniká i do evokace minlosti a prozrazuje se v celé struktuře díla. Snad nejmarkantnější se projevuje ve ~~na~~ ^{ve} ~~našem~~ ^{hodnocení} historických osobností. ~~I v našem~~

I v naší obrozenské literatuře je nutné sledovat zrod historických legend, které v dobovém společenském kontextu pomáhaly prosazovat určité cíle formujících se ~~skupin~~ ^{politických skupin třídního charakteru.}

V období politické nesvobody za předbřeznového režimu, kdy bylo zablokováno řešení aktuálních nacionálních i sociálních problémů obrozenské české společnosti, je možno chápat zvýšený zájem o žánry historické beletrie nejen z hlediska poukazu na kult W. Scotta a na hledání jeho pendantu domácího, ale i z hlediska ne-

možnosti řešit současné problémy společenské zobrazením tehdejší dobové domácí tematiky. Historická beletrie mohla poukazovat na časovou odlehlost svých témat a mohla tím i maskovat tehdejší neschopnost literatury pravdivěji zobrazit společenskou realitu své doby.

V historických novelách je mnohdy za dobovými "historickými" kulisami jasně vidět rozporuplné jádro tehdejší bolestně pociťované obrozenské problematiky, jsou zde často pregnantněji formulovány národní i sociální požadavky předbřeznové české inteligence. X je to možné ilustrovat ^{tzke!} především na počátcích Sabinovy historické novelistiky.

Roku 1844 začal Sabina vydávat své "Obrazy ze XIV. a XV. věku", v nichž dvě z vydaných novel mají v podtitulu jméno Jana Žižky. Jedá se o prózu "Kat krále Václava, obraz z časů mládectví Jana Žižky" a o druhou novelu "Schůzka na Karlovu Týně, obraz ze života Jana Žižky z Trocnova". Cenzura později další vydávání ostatních povídek zakázala, stejně jako dříve znemožnila vydání velkého románu "Husité", z kterého Sabina údajně čerpal své novely tím, že román rozdělil a pokusil se jej vydat po částech. (?)

Havlíček ostře odsoudil "Obrazy", ani pozdější literární historikové nenacházeli příliš velké zalíbení v těchto prózách. Jejich hodnocení se shodují v několika důležitých bodech.

Je to především výtka z ahistorismu, jenž Sabinovi vyčítají všichni. Stačí např. citovat Jakubce: "...děje i osoby Sabinových povídek jsou líčeny nehistoricky, s neznalostí doby, jejího smýšlení i snah" /3/. Většinou ho ale omlouvají: "Po způsobu Waltera Scotta rekonstruovat a užlecky vyvolat věrný obraz starého zapadlého života - k tomu Sabinovi nedostávalo se solidních dějepisných studií. /4/"

Dále se všichni shodují na vlivech (Mácha, Byron, Scott), pak se nutně shodují i na chybách v Sabinově jazyce. Jakubec např.: "Starší zástupcové české literatury, odchovaní úpornou prací, aby si osvoji-

li řádně český jazyk, odsuzovali Sabinovu neúctu k české řeči spisovné, jeho nečeské obraty a novotvary, četné jazykové chyby"/5/ a Vlček v jazykové charakteristice "Obrazů" shrnuje: "A kvasí tam i Sabinův český sloh, jemuž skladatel po stránce mluvnické a fraseologické nedoučil se do smrti" a přidává jako omluvu i vysvětlení: "...cizí prostředí, v kterém prožil nejvážnější léta svého života, a chvat, s jakým po novinářsku, zpravidla na výdělek, odbýval své práce, zaviniily, že dikci Sabinovu houfně znešvěrují zvláštnůstky s důsledností až komickou."6/ U v závěru své studie o počátcích Sabinovy novelistiky kladé Sabinu jako stylistu do ostrého protikladu ke stylistovi Havlíčkovi.

Sabinovy novely mají skutečně všechny tyto nedostatky, které jim byly vyčítány, ale mají i dvě další tendence, na něž poukázal již J. Vlček: "Jinak v této spleti dobrodružných příhod vynikají ještě dva momenty: Sabinův radikální nacionalismus a Sabinovy radikální názory společenské"/7/. Nositelem nauky socialistické se podle Vlčka stala postava starého vyzvědače Martina, jenž shromažďoval peníze proti mocným tohoto světa.

Dvě postavy Sabinových novel byly v popředí zájmu všech posuzovatelů, král Václav IV. a Jan Žižka. Podle Jakubce "zkarikoval Sabina povahu krále Václava IV. jako krvežíznivého přítele kata"/8/, který mu pomáhá udržet moc nad odbojnými pány i nad cizinci. Václava zavedl již do historické beletrie Klicpera v Točnicku/viz Vodička/, kde měl vedle sebe též kata, Máchu v "řivokladu buduje na kontrastní linii král-kat svůj příběh/viz Krejčí např./, na Máchu navazoval bez vší pochybnosti i Sabina/viz Krejčí K.: Česká literatura a kulturní proudy evropské, Dovětek Karla Sabiny, Praha 1975, str. 142-148/. Je zajímavé, že postava kata krále Václava se objevuje i v Palackého Dějinách: "Při výkladu, proč klesl /Václav/ tak hluboko, pronášena proti němu již od starodávna také křivá obviňování, an na př. líčen býval od machých co zuřivec, který liboval sobě ve společnosti kata, svého prý kmotra, dával mučiti nebo popravovati poddané své mimo soud,

velkém rozporu, osudová vášně není schopna ^{historicky} motivovat jednání postav v historicky ověřených dějích. ~~Dramatický konflikt by mohl nastat v situaci, kdy se dostává osobní akt pomsty do rozporu s historickou nutností.~~ $\rightarrow \leftarrow \curvearrowright$

Zajímavé je u Sabiny to, že fakticky zrelativňuje osobní plán pomsty po provedení aktu pomsty ^{motivů} vkládáním ^{ne} odhaleného tajemství ^{ne} (formou dopisu nebo posla se zprávou). Po uskutečnění osobní pomsty katovy na ukáze, že nechal zavraždit dva šlechtice, o nichž se domníval, že zavraždili jeho otce. Šlechtici v osobním plánu byli nevinní, ale v plánu historickém se provinili odbojem proti králi. Kat prodává ~~pros~~ prostředky nevybíravými sílu své nadčlověčenské vůle, ale je nakonec v osobním plánu poražen stejně jako jeho oběti. Z hlediska širšího kontextu udržení království proti odbojné šlechtě je vše v pořádku, ale z hlediska individuálního morálního kředu Hynkova je tomu právě naopak. A Hynek na kruté prozření reaguje slovy: "Osud-ne já! Zlý osud to učinil." // Kat doplácí ve svém vypjatém individualismu a při své rozporuplné povaze na královny hříchy, jakoby symbolicky snímal hříchy starého světa, ale nakonec je poškozen zase v linii soukromé, neboť král mu unese manželku Marii s jejím dobrovolným souhlasem, opuštěnou a umírající ji ^{vraci} nechává Hynkovi a s ní i svého nemanželského syna, kterému na ^{samotného syna (bez níe nekou)} Hynkovu žádost se stává kmotrem. Je to vskutku podivuhodný propletenec příhod, kterými se postupně odhalují ~~tajemství~~ tajemství jednajících postav.

Postavu Žižky má Sabina jako jediného ustáleně kladného hrdinu v zásobě, ale je vytlačována na okraj základní dějové fabulky, na což poukazovali všichni, kdož se podrobněji zabývali počátky Sabinovy historické novelistiky. Jedním z důvodů, proč tomu tak mohlo být, byl ^{zřejmě} ~~asi~~ nedostatek údajů o Žižkově soukromém životě, který trvá v dobových materiálech vlastně až do doby po vypuknutí husitské revoluce, kdy se Žižka naopak stává již legendární postavou ještě za svého života. Historické jádro jeho osobnosti pak bylo zastíráno politickou propagandou proveniencí katolické i kališnické. Sabina si

si počínal velmi svobodně při tvorbě této postavy, celkem vzato byl docela v právu, neboť na základě ~~xxx~~ několika písemných pramenů nelze fakticky přísněji a objektivněji zhodnotit ^{Žižkovo} jeho mládí, které si ^{autor} Karel Sabina prozřetelně i neprozřetelně vybral. Namátkou lze připomenout několik problémů, na které ^{než} dosud není možno ani na základě současného historického bádání jednoznačně odpovědět! Jsou spory o Žižkův věk, o jeho rodinu a příbuzenstvo, o jeho postavení na dvoře krále Václava, o jeho jméno, o jeho jihočeskou partyzánskou válku s Rožmberky atd. Některé z těchto sporů se zdají být dosti nepodstatné, ale i za nimi se skrývá určité hodnocení historiků. Například F. Palacký, jenž vydal svou vyprávěcí pramenů o této době / Staří letopisové čeští / a podal své pozoruhodné hodnocení Žižky ve svých Dějinách / 1877, třetí díl, str. 210-222 /, pomínul Popravčí knihu pánů z Rožmberka i hrdeční zápisy z jihlavské městské kroniky jako ne důvěryhodné, Tomek již tyto prameny použil / ^{Jan Žižka} ^{Průběh 1879} /, ale bránil Žižku od nařčení z loupežnictví, F. M. Bartoš vykládá Žižkovo loupežnictví jako hájení královských zájmů před odbojnou šlechtou atd.

Sabina, přestože nebyl historik, kladl postavu Žižky do přátelského poměru s loupeživým rytířem Zúlem. Žižka sice svého kamaráda varuje před jeho možným špatným koncem, ale jinak se s tímto vlasteneckým loupežníkem přátelí dále ~~XXXXXXXXXX~~. Dokonce v mládí spolu museli prchnout z Budějovic pro romanticky pojímané třenice a rvačky s místními ~~xx~~ měšťany, kteří byli plně pod vlivem Rožmberků. Že by Sabina udělal ze Žižky lapku, bylo nemožné, viděl jej zrakem idealizující silnou dějinnou osobnost, viděl v něm upřímného zastánce českého nacionalismu a člověka, který se připravuje na svůj veliký cíl. Viděl ho jako přísného a spravedlivého lidového vůdce.

Kata nechává autor bloudit v kruhu ~~svých~~ rozpoutaných, vášní osudových a morálně doplácet na nespolehlivého a slabého krále, ale Žižku si ponechává poněkud stranou v postoji vyčkávajícího a vlastenecky uvědomělého bojovníka.

Postupem dějových linií dochází ke konkretizaci ideologických požadavků jednotlivých protagonistů, třebaže způsobem nijak vysoce umělecky ztvárněným; proklamaticí vystoupení jednajících postav se střídají s rétorickými monology nebo s úmyslně ^{zamýšlenými} ~~zastíranými~~ ^{oříznými} monology. Všichni hrdinové něco skrývají před světem. Často to jsou náznaky věcí tajemných, minulých dějů, které osudově zasahují do přítomného chování postav, ale často to jsou nejasné přísliby do budoucna, tušení nějakých mlhavých událostí, jakési katastrofy i jasnější budoucnosti.

Motiv vydědění a tuláctví je již od začátku první povídky značně v popředí a velmi připomíná Máchovy Cikány, na což též ukazuje prvek absurdity v ději i zrelativnění osobní pomsty katovy i Martínkovy. Martínek například zabíjí zlosyna, aniž ví, že je to jeho otec, jenž svedl v minulosti jeho matku a jeho pěstouna Martina, o něm si doposud myslel, že je jeho vlastním otcem, mu nad umírajícím zloduchem sděluje tuto zprávu. Kruh se uzavírá, zlo je potrestáno, ale rozporuplnost a ~~nepravděpodobnost~~ ^{nejistota} nepravděpodobnost morálních kritérií je ~~příliš~~ značná. V závěru Cikánů nechává Mácha mladého cikána odejít, ale přesto není v tomto symbolu poutníka nijaká těšivost, kdežto Sabina svého kata ožení. A znovu nastává další kruh osudový, v němž kat Hynek se jako nástroj moci královy stane v osobním plánu královou obětí. Revoluční myšlenky již nepronáší kat, ale Žižka, který po neshodě s králem odchází v závěru druhé prózy, kdy dočasně se st strana proněmecky smýšlejících pánů vypořádává se stranou odbojných českých šlechticů. I zde hlavní organizátor krvavé schůzky se dozvídá z dopisu, který měla jedna z obětí u sebe, polehčující okolnosti, takže morální opodstatnění osobní pomsty se zrelativňuje. Řeší toto odhalení tím, že odjíždí.

Od počátku první povídky jsou postavy v tandemu, vždy vystupují ve dvojicích, nejdřív Martin-Martínek a kat -syn Hynek, postupem děje a navazováním dalších motivů se postavy ^{anejví} ~~trhají~~ ^{trhají}, ale objevují se znovu a také většinou ve dvojicích, např. kat Hynek-král, Zdeňk-

?

je to jenom z minulosti viditelné vaví levi?

o odhalení

-Žižka, Postupický-Jablonský, Henner-Schutenhosen. Zdá se, že v původním rozdělení převažovala tendence výchovná. Starý kat/rytíř z Hrobu/vychovává svého Hynka k nenávisti k lidstvu, Martin vychovává svého Martínka v nenávisti proti bohatým. "Nenávist proti všem majícím, boháčům a vůbec takovým lidem, jenž bez starostí žijí, a bez oučelu mimosobeckých, peníze schrabují a schovávají. Ti všichni jsou naši pokrevní nepřátelé. Ty se stali nehodnými nás, musíme hleděti zbavovati jich bohatství a peníze jejich pro naše oučely získati" /12/ Martin, vyzvědač a informátor české strany, také její pokladník, pokud jde o financování nějakého činu proti šlechtě, chodí po celé zemi, má podle neuvěřitelně nepravděpodobných způsobů výskytu u všech důležitých tajemství a zrad dar všudypřítomnosti a neviditelnosti.

Radikalismus názorů je pěkně vidět z ukázky, v které se několik vlasteneckých přátel informuje o názorech různých skupin na řešení politické situace předhusitských Čech, (ale vlastně předbřeznových Čech) "Není ještě rozhodnuto; ... raději ke všeobecnému sněmu s vyslancí všech stavů, panských, městských, ano i sedlských. Švamberg a jiní stojí na prosbě." /Tak hovoří Dloubal, vychovatel a informátor české vlastenecké strany/ "Nač prosbou, když se o právech jedná? Prositi krále o to, co žádati můžeme, byloby nížení. My žádáme ve jménu velkého národu /Zdeněk/. Hynek přitakává a dodává: "Však co může vládce pomoci, když lid se snižuje, odcizuje a ve sprostotě své a hlouposti setrvati všemožně se snaží? Neklesá zem takměř sama sebou? Není zem a národ jako v nevlastní-jej netušící oblek převlečen-maškara, na posměch všem osvíceným. Znáám jen dvě cesty ku zlepšení našeho stavu, jedna je krvavá, neviditelná. Mečem vypuďme škádlivce bez milosrdenství a pak hleďme na to, by národ zvelebil svou duši. Náš Karel hledí jen toho posledního, na místo koženné opravy prvnější, spravuje se na chatrném domě zde onde jej opravuje. To nespomůže-dům se zboří" /13/ Motiv bořícího se nebo hořícího domu se objevuje jak v první, tak i v druhé povídce; zprvu se jedná o živelnou katastrofu/bouře a požár

v Praze, hoří i dům Řepickýcký, kde se vlastenci sešli a smutně vzpomínají na své mrtvé soudruhy a ^{vraždky} násilím na nich páchané. Do jejich porady přichází hejtman Záruba, kterého dal král oslepit, protože zabil (zlotřilého) kněze. / Tato katastrofa je již pojímána jako symbol, který Sabina konkretizuje ve věštecké řeči Zárubově, kterého Žižka vyvede z hořícího domu: Žehnám tě dítě! I nechť se staneš tím vlasti, čímž si se příteli otce svého stal! Osvoboditelem / 14 / "Dále se motiv hořícího domu objevuje v líčení srážky s měšťany budějovickými, vlastně jako jejich příčina, neboť měšťané brání Žižkovi a jeho přátelům uhasit dům zděděný po Lomnickém. Zde se již nejedná o živelnou katastrofu, ale o úkladný akt pomsty pánů z jihočeské strany. I kat Hynek ve své rozmluvě s Žižkou na závěr druhé povídky, kdy se jejich názory již podstatně různí, přirovnává svou situaci takto: "...já si přicházím jak zřícenina, ještě jen poslední zeď stojí. Já měl minulost - ty posud v budoucnost naději skládáš. Možná, že pro tebe ještě budoucnost nastane - pro mne však zajisté ne. Kruh, jejžto učiniti doufám, bude brzo dokončen. / 15 / "

Je možné soudit, že Žižku potřeboval Sabina jako kladný revoluční příslib do budoucnosti, ale v rozporuplném katovi mohl jasně podat slabiny české obrozenské situace. Ústy kata se také vyrovnává se všemi vadami tehdejších ^{oplitů} vrstev. A samozřejmě, že se v postavě kata vyrovnává především se svým fascinujícím vzorem, Máchou a jeho pojetím existence.

Kritiku katova nihilismu vložil Sabina do úst Žižkovi. "Tys horlivý zastavatel smrti, a zdá se, že se tím stal více zvykem nežli rozvážením. Divím se ale vyznání tvému, vyvstává z náhledu takového více slabosti nežli síly / 16 / " Nakonec i Zárubovu zbraň dostane mladý Žižka, takže máchovský symbol kata, který sahá po meči a vidí v něm tajemný symbol moci a možnost návratu zašlé slávy, se dostává do defenzivy a ustupuje alespoň v ideovém vyznění druhé novely do pozadí.

Nadbytek ^{pre}romantických rekvizit, převleky, loupežnické hrady, bouří cí nebe, poprav, gradace hrůz působící až komicky, tajemná chodba, anarchisticky pojímaní spiklenci, přemíra nepropracovaných postav, schematické vnější znaky pohnutí (~~jak~~ skřípot zubů, plameny v očích) neurčitost a nejasnost popisů, šílený šlechtic, šílené a odvržené ženy, neuvěřitelné náhody, scéna s únosem pohřebního vozu s obětí, atd., to vše dává skutečně podivuhodnou směsici různorodých vlivů, ale především většinou tyto prvky a jejich nemírné ^{a neuvěřitelné} používání snižují ^mumělecký účinek díla.

Dekorace hradů jsou tvořeny pod silným vlivem Máchovým. Je ^{dosti} dosti průkazné, že motivicky nebyl ani Mácha žádným průkopníkem, že pracoval s motivy často notně omšelými, které byly již v jeho době pociťovány jako poněkud zastaralé nebo pokleslé, ale docíloval velkého uměleckého účinku důmyslným prokomponováním všech složek díla, oprášil motivy převzaté z loupežnické romantiky a nabil je intenzitou prožitku, měnlivostí a tajemnou nedořečeností, což vše mu umožnilo vytvořit dílo znepokojivě moderní.

Sabina byl ve svých počátcích ve stínu svého šťastněji nešťastného přítele a stal se jakýmsi Máchovým pohrobkem a tvůrcem legendy máchovské. Je nutno jej vyzvednout ze stínu na místo, které mu v české literatuře nesporně patří. V jeho historické novelistice ze čtyřicátých let se projevují nejen nedostatky jeho tvorby, ale i aktivní přístup ke společenské problematice, který ukázal i na historické tematice doby předhusitské. Svým pronikavým intelektem poukázal na tradice husitské, a přestože ^mumělecký záměr se mu příliš nezdařil, místo historické románové fresky vytvořil několik ^{prozů}próz, kde jde spíše o zajímavé dokumenty o době předbřeznové. V ^{1. roz.}těchto prózách ~~z~~ zraje jeho demokratické myšlení, kterým se později dostával do ostrých polemik s podstatnějším propracovanějším pojetím liberálního tábora.

Citovaná literatura:

- 1-Voříčka Felix,Počátky krásné prózy novočeské ✓ s.336
- 2-Sučkov Boris,Historické osudy realismu,Pha 1976 s.102
- 3-Jakubec Jan,Dějiny literatury české II,Pha 1934 s.816
- 4-Vlček Jaroslav,Několik kapitol z dějin naší slovesnosti,1912 s.25
- 5-Jakubec Jan,Dějiny s.816
- 6-Vlček Jaroslav,Několik kapitol s.28
- 7-Vlček Jaroslav,Několik kapitol s.27
- 8-Jakubec Jan,Dějiny s.816
- 9-Palacký František,Dějiny národu českého Pha 1939 II. s.411-412
- 10-Sabina Karel,Kat krále Václava 1844 s.134-135
- 11-tamtéž s.212
- 12-tamtéž s.68
- 13-tamtéž s.58-9
- 14-tamtéž s.53
- 15-Sabina Karel,Scúzka na Karlovu Týně s.365
- 16-tamtéž s.382